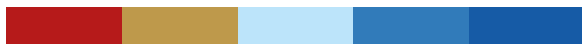

Gezongen GEBED

Qui cantat, bis orat

GEBROEDERS VAN LYMBORCH HUIS

Gezongen GEBED

Gregoriaanse gezangen in middeleeuwse handschriften

colofon

Het Gebroeders van Lymborch Huis is een initiatief van de stichting Maelwael Van Lymborch. *The Van Lymborch Brothers' House is an initiative by the Maelwael Van Lymborch foundation.*
www.gebroedersvanlymborch.nl www.gebroedersvanlymborch.nl

Teksten: Rob Dückers
Vormgeving & layout: Walter van Rooij / Buro Brandstof
© 2021 Stichting Maelwael Van Lymborch

Gebroeders van Lymborch Huis
Burchtstraat 63, Nijmegen
www.gebroedersvanlymborch.nl

Alle bruiklenen in deze expositie stammen uit een Nederlandse privécollectie.

De Gregoriaanse gezangen zijn ingezongen door de Schola Cantorum Karolus Magnus uit Nijmegen.
www.karolus-magnus.nl

De expositie Gezongen Gebed kwam tot stand dankzij de hulp van de stichting Maelwael Van Lymborch Studies: www.maelwaelvanlymborchstudies.com

met dank aan: **museum | het valkhof | nijmegen**

**kunst en
archeologie**

 provincie
Gelderland

 Nijmegen

PERFORMED PRAYER

Gregorian Chant in Medieval Manuscripts

A Latin saying goes: 'Qui cantat, bis orat' (whosoever sings, prays double). For centuries, the services in the Catholic church have been embellished with chants. Gregorian chant, where Latin texts from the liturgy are set to a melody performed in unison, has a longstanding tradition. This supposedly harks back to Pope Gregory the Great († 604). The term 'Gregorian' hence derives from his name.

Though the melodies originally were transmitted orally from generation to generation, at a certain point the need arose to codify these melodies. At first, this was done using individual marks, later using a system of lines, the bar. In this way, it became possible to write down the Gregorian chant, to pass it on and to disseminate it. Sung elements from the liturgy were noted down in liturgical manuscripts, books to be used during the services. For the two most important types of services, Mass (wherein the sacrifice of Christ is commemorated and He is present under the guise of bread and wine) and the Divine Office (where praise is being offered to God on set times during the day), distinctly different liturgical books were created. Sometimes, these were abundantly decorated, for they were used in the service of God.

This small exhibition shows a number of fragments from such liturgical manuscripts, but more so, it wants to make these manuscripts sound out as well. Using the QR-codes provided, the visitor can listen to recordings of the chants that were noted in these manuscripts.

All Loans are from a Dutch private collection.

*The Gregorian chants are performed by the Schola Cantorum Karolus Magnus from Nijmegen.
www.karolus-magnus.nl*

GEZONGEN GEBED

Gregoriaanse gezangen in middeleeuwse handschriften

Een Latijns gezegde luidt "Qui cantat, bis orat" (wie zingt, bidt dubbel). Al eeuwen worden de erediensten in de katholieke kerk opgeluisterd met gezang. Het gregoriaans, waarbij de Latijnse teksten uit de liturgie eenstemmig worden gezongen, kent een lange traditie. Deze gaat volgens de overlevering terug op Paus Gregorius de Grote († 604). Aan hem ontleent het gregoriaans dan ook haar naam.

Waar de melodie oorspronkelijk van generatie op generatie mondeling werd doorgegeven, ontstond langzaam de behoefte om die melodie ook vast te kunnen leggen. Eerst met losse tekens, daarna met behulp van een systeem van lijnen, de notenbalk. Zo werd het mogelijk om het gregoriaans te boek te stellen, door te geven en te verspreiden.

Gezongen elementen uit de eredienst werden genoteerd in liturgische handschriften, boeken die tijdens de eredienst werden gebruikt. Voor de twee belangrijkste typen van eredienst, de mis (waarin het offer van Christus wordt herdacht en Christus in de gedaante van brood en wijn tegenwoordig is) en het getijdengebed (lofzangen die op vaste tijdstippen gedurende de hele dag worden gezongen) ontstonden eigen, aparte typen handschriften. Soms werden deze uitbundig versierd, omdat ze ter ere van God werden gebruikt.

Deze kleine expositie toont een aantal fragmenten uit liturgische handschriften, maar meer nog, ze wil deze handschriften ook tot klinken brengen. Middels de QR-codes kunt u de gezangen die in deze handschriften genoteerd staan, ook beluisteren.

Alle bruiklenen in deze expositie stammen uit een Nederlandse privécollectie.

De gregoriaanse gezangen zijn ingezongen door de Schola Cantorum Karolus Magnus uit Nijmegen.
www.karolus-magnus.nl

1. BLAD UIT EEN ANTIFONALE

Vlaanderen of Noord-Frankrijk, ca. 1500-1510

Wat meteen opvalt aan dit blad is de enorme afmeting. Het moet een kanjer van een boek geweest zijn waar dit blad uit komt: uit de huid van een enkel kalf kan niet meer dan een perkamenten dubbelblad zijn gehaald. Om zo'n groot boek te maken zijn dus heel wat kalfshuiden nodig geweest.

Het oorspronkelijke handschrift was zo groot omdat het bestemd was voor de koordienst in een klooster of kerk. Een grote groep zangers moest samen uit dit boek kunnen zingen – het moest dus van veraf te lezen zijn. Het boek stond waarschijnlijk op een lessenaar midden in het koor van de kerk, met een groep zangers op afstand er omheen.

Leaf from an Antiphonal

Flanders or Northern France, ca. 1500-1510

What is instantly noticeable is the enormous format of this leaf. It must stem from a very large volume: the skin of a single calf cannot have yielded more than a double page of vellum in this format. To make such a large book it must have taken quite a number of calfskins.

The original manuscript had such vast dimensions, because it was used during choir services in a monastery or a church. A big group of singers had to be able to use the book together – the text and music had to be visible from a large distance. The manuscript probably would have been propped up on a lectern in the middle of the choir area of the church, with a group of singers around it.

Gezang:

Antifoon bij het invitatorium 'Hodie si vocem Domini audieritis'
(Wanneer gij vandaag de stem van de Heer hoort)

Chant:

Antiphon for the invitatory 'Hodie si vocem Domini audieritis'
(When today thou shalt hear the voice of the Lord)

2. VIER BLADEN UIT EEN ANTIFONALE

Keulen, fraterheren van St. Michael in Weidenbach, derde kwart 15e eeuw

De losse opeenvolgende bladen, uit het oorspronkelijke handschrift gesneden maar bij elkaar bewaard gebleven, zijn door de huidige eigenaar opnieuw ingebonden zodat het geheel weer een boek lijkt. De bladen stammen uit een antifonale, een boek bedoeld voor het gezongen getijdengebed, gemaakt door de fraterheren van St. Michael in Weidenbach bij Keulen.

Opvallend is dat de muzieknootatie hier niet met vierkantjes is aangegeven (kwadraatschrift), maar met tekens die op spijkertjes lijken (hoefnagelschrift). Dit type muzieknootatie werd onder meer in de Duits/Nederlandse grensstreek gebruikt. Maar ook elders komen we het tegen.

Het handschrift is gedecoreerd met kleurige geschilderde initialen, soms met wat penwerk, maar ook gekalligrafeerde hoofdletters in zwarte schrijfkint met rode accenten (zogenaamde 'Cadellen'). Deze zijn versierd met loofwerk. Wanneer je goed kijkt zie je dat er soms ook grappige gezichtjes in zijn verwerkt.

Four Leaves from an Antiphonal

Cologne, Friars of St. Michael at Weidenbach, third quarter of the fifteenth century.

The single, consecutive leaves, cut out of the original manuscript at some point but kept together, were bound by the current owner to present as a proper book again. The leaves stem from an antiphonal, the volume destined for use during the Divine Office, made by the Friars of St. Michael at Weidenbach, near Cologne.

Note that the musical notation here is not done using square notes (Quadratschrift), but with notes that resemble small nails (Hufnagelschrift). This type of musical notation was popular in the German/Dutch border region, but was also used elsewhere.

The manuscript is decorated with colourful painted initials, sometimes with filigree-decoration, but also with capital letters in calligraphy and red accents (the so-called 'Cadels'). These are decorated with branchwork. When one looks closely, occasionally one can discover funny little faces poking out of the stems of these capitals.

Gezang:

Antifoon in de metten van paaszaterdag 'In pace in idipsum dormiam'
(In vrede, daarin zal ik slapen)

Chant:

Antiphon for Matins at Easter Saturday 'In pace in idipsum dormiam'
(In Peace, therein I shall sleep)

3. INITIAAL 'R' UIT EEN GRADUALE

Italië (Bologna?), veertiende eeuw

Deze hoofdletter R is verwijderd uit een handschrift dat waarschijnlijk in Bologna in Italië is gemaakt – dat suggereert de stijl van de decoratie tenminste. Dat enkel de hoofdletter bewaard is gebleven komt doordat er aan het eind van de 18e eeuw veel kloosters werden opgeheven (deels vanwege de zogeheten 'Verlichting', deels vanwege sluiting door Franse overheersing). Daardoor werden veel van deze boeken niet meer gebruikt, in beslag genomen en vaak verkocht. Mensen knipten of sneden vervolgens de versierde letters uit de boeken en plakten ze in albums of lijssten ze in (zie ook de nrs. 5-6 in deze expositie).

Uit de tekst die nog op de achterkant van deze initiaal te lezen is, kan worden gereconstrueerd waar deze hoofdletter in het boek heeft gezeten. Hij hoort bij de mis voor de overledenen, waarvan de introïtus (intredezing) in het Latijn begint met het woord 'Requiem'.

Initial 'R' from a Gradual

Italy (Bologna?), fourteenth century

This initial R has been removed from a manuscript that most likely was made in Bologna (Italy) – at least, that is what the style of decoration suggests. The fact that only the initial survives is due to the dissolution of many monasteries at the end of the eighteenth century – partially due to new ideas of the purpose of monastic life in the Enlightenment, partially also because of French occupation. Because of this, many books and manuscripts were confiscated and auctioned off. The buyers sometimes cut the decorated initials out of the manuscripts, to frame them separately or collect them in albums (cf. also nrs. 5-6 in this exhibition).

Using the text on the reverse of this initial, we can reconstruct the original position of this initial in the book. It belongs to the Mass of the defunct – the introit of that mass starts with the word 'Requiem'.

Gezang:

Intredezing voor de Mis van de overledenen 'Requiem aeternam dona eis Domine' (Heer, geefhen de eeuwige rust)

Chant:

Introit for the Mass of the defunct 'Requiem aeternam dona eis Domine' (Lord, grant them eternal rest)

4. BLAD UIT EEN PROCESSIONALE

Frankrijk, dominicanessenconvent van St. Louis te Poissy, ca. 1490

Waar we bij nummer 1 een blad zagen uit een enorm koorboek, bedoeld om met een groep van vier tot zingen, zien we hier een minuscule blaadje. Het handschriftje waar dit blad uit komt was dan ook niet bedoeld voor een groep zangers, maar voor een enkele non om tijdens processies door de kerk uit te zingen. Een groot antifonale was uiteraard te zwaar om in een processie mee te dragen.

Het handschriftje is gemaakt voor een van de hoog adellijke nonnen uit het dominicanessenklooster van Poissy. Dat zien we aan de typische, voor die tijd wat ouderwets aandoende randversiering, die we terugvinden in veel handschriften die voor dit klooster gemaakt zijn. Het was een belangrijk klooster, gesticht en gesteund door de Franse koningen. Het klooster werd bewoond door rijke dames van hoge adel: daarom kon iedere non zich wel een fraai eigen handschriftje met gezangen veroorloven. Veel van deze kostbare boekjes zijn dan ook bewaard gebleven.

Leaf from a Processional

France, Dominican Convent of St. Louis at Poissy, ca. 1490

Whereas with exhibit Nr. 1 we saw a leaf from a giant choirbook, meant to be used by a group of singers, here we see a tiny leaf. The small manuscript that this leaf comes from was not meant to be used by a group, but by an individual nun to sing out of during processions. A big antiphonal would obviously have been much too cumbersome to carry for that purpose.

The manuscript was made for one of the aristocratic nuns of the Dominican Convent at Poissy. We can tell that from the typical, rather old-fashioned decoration for the time, which we encounter in many manuscripts made for this particular convent. It was an important monastic foundation, favoured by the French kings. The convent was inhabited by wealthy ladies from aristocratic families, who could afford a small de-luxe manuscript with chants. Many of these precious manuscripts survived.

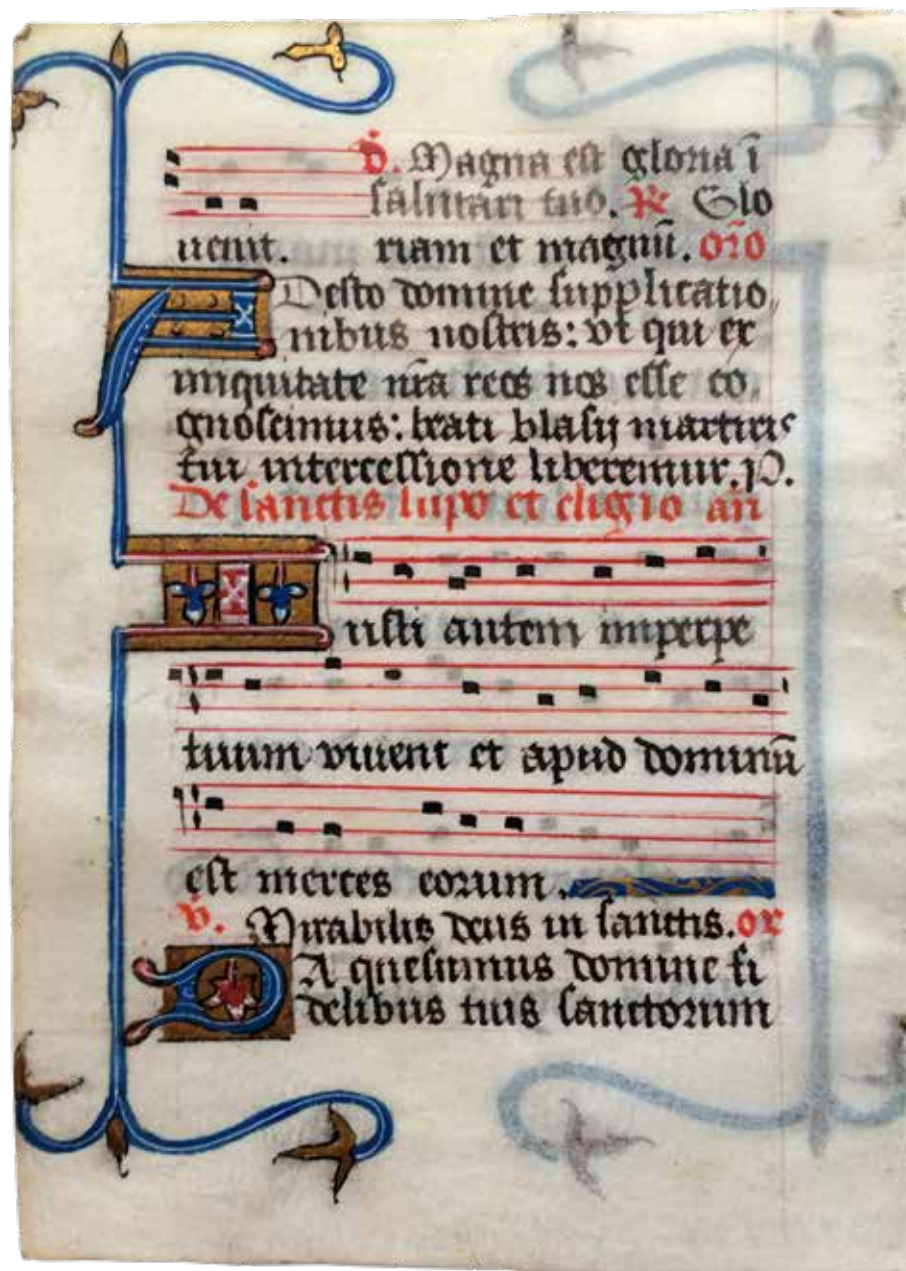

Gezang:

Antifoon voor het feest van St Lupus en St Eligius 'Iusti autem in perpetuum vivent' (Want de rechtvaardigen zullen in eeuwigheid leven)

Chant:

Antiphon for the feast of St Lupus and St Eligius 'Iusti autem in perpetuum vivent' (For the Righteous will live in eternity)

5-6. INITIAAL 'R' UIT EEN GRADUALE/INTREDEZANG VAN PASEN IN EEN MISSAAL
Rijnland (?), ca. 1480-1490/Rijnland, begin 13e eeuw

Net als bij nr. 3 zien we in het ene fragment een uitgesneden beginletter 'R'. In het andere fragment zien we een tekst waarbij juist de beginletter is verdwenen en de tekst is achtergebleven. Het gaat echter in beide gevallen om de intredezing voor het belangrijkste Christelijke feest: Pasen, de verrijzenis van Jezus Christus.

In de hoofdletter zien we dan ook Christus uitgebeeld, die uit zijn graf verrijst. De beginletter moet uit een groot graduale (het boek dat de gezangen voor de mis bevat) afkomstig zijn. Het andere fragment komt juist uit een missaal, het misboek voor de priester. Uit het feit dat in dit fragment geen muzieknootatie te zien is, valt af te leiden dat dit boek waarschijnlijk gebruikt is in een kerk of klooster waar er koorzangers waren, zodat de priester niet zelf de intredezing hoefde te zingen.

Initial 'R' from a Gradual / Introit for Easter from a Missal
Rhineland (?), ca. 1480-1490 / Rhineland, early thirteenth century

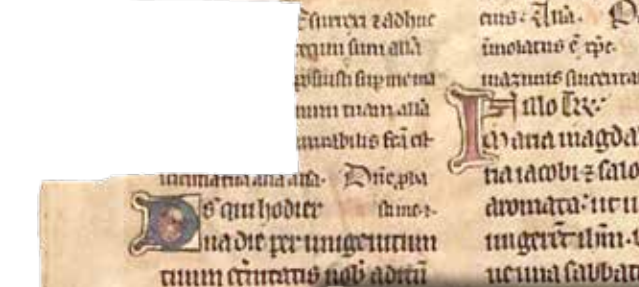
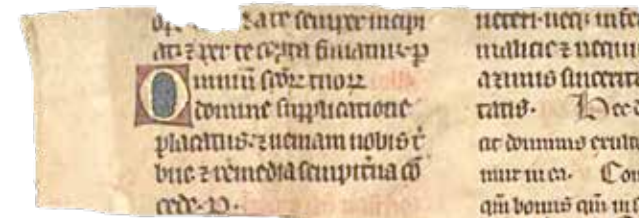
Just like with Nr. 3, we see for the one fragment an excised initial 'R'. For the other fragment, we see a remaining text where rather the initial has been cut out. Both fragments are part of the same text: the introit for the most important Christian feast, Easter, commemorating the Resurrection of Christ.

In the initial, we see Christ depicted, as He rises from the grave. This initial must have been cut from a grand gradual – the book that contains the chants for mass. The other fragment stems from a missal – the book that contains the text a priest needs for mass. The fact that this text has no musical notation tells us that this book was probably used in a church or chapel that had trained choristers, so that the priest was not required to chant the introit himself.

Gezang:
Intredezing voor de dagmis van Pasen 'Resurrexi et adhuc tecum sum'
(Ik ben verrezen, maar nog ben ik bij u)

Chant:
Introit for the Easter Mass 'Resurrexi et adhuc tecum sum'
(I have risen, yet I am still with thee)

7. FRAGMENT UIT EEN GRADUALE

Frankrijk, 2e helft vijftiende eeuw

Dit fragment uit een graduale, dat de gezangen voor de mis bevat, laat een aantal typische kenmerken van liturgische muziekhandschriften zien. We zien de notenbalk met vier rode lijnen of staven, die we ook elders tegenkomen. De uitvinding van een notenbalk, waarmee het mogelijk werd vaste toonsafstanden aan te geven, wordt toegeschreven aan Guido van Arezzo († 1033). Voor die tijd werden notentekens (de zogenaamde 'neumen') vrij in de interlinie boven de tekst gezet. Ze gaven alleen een relatieve toonstijging of -daling aan.

De muziek is hier genoteerd met behulp van vierkante notentekens, het zogenaamde kwadratschrift. Als decoratie vinden we een zogenaamde duplex-letter, waarvan de verschillend gekleurde stukken als een puzzel in elkaar passen. Daaromheen bevindt zich een versiering met lijnen, het zogenaamde penwerk.

Fragment from a Gradual

France, second half of the fifteenth century

This fragment from a gradual, which contains the chants for mass, shows a number of typical characteristic for liturgical manuscripts with music. We see the bar with four red staves, which we encounter elsewhere as well. The invention of the bar, which offered a possibility for indicating exact tonal distances, is attributed to Guido of Arezzo († 1033). Before that time, notation (the so-called 'neumes') was inscribed in the space over the lines of text. This only indicated a relative interval between the notes.

The music has been noted here using little squares (the so-called 'Quadratschrift'). For decoration we find a so-called duplex or puzzle-letter, where the two differently coloured parts fit together like a puzzle. Surrounding that we find filigree decoration.

Gezang:

Intredezing voor de laatste zondag van de vastentijd 'Esto mihi in deo protectorem' (Wees voor mij, O God, een beschermer)

Chant:

Introit for the last Sunday of Lent 'Esto mihi in deo protectorem' (Be thou a protector unto me, O God)

8. BLAD UIT EEN MISSAAL

Rijnland (Keulen?), tweede kwart van de vijftiende eeuw.

Dit blad komt uit een fraai geschreven en gedecoreerd missaal, bedoeld voor gebruik door een priester. De versiering met initialen in bladgoud geeft aan dat het een rijk boek moet zijn geweest, meer dan zomaar een gebruiksboek. Toch zal dit missaal niet aan het hoofdaltaar van een belangrijke kerk zijn gebruikt, maar eerder in een zijkapel. Uit de muzieknotatie in het missaal blijkt immers dat de priester blijkbaar niet kon rekenen op aparte zangers, maar zelf de gezangen voor de hoogmis voor zijn rekening moest nemen. Dergelijke zijkapellen werden vaak gesticht en beheerd door aanzienlijke families of stedelijke gilden, die een kapelaan (een priester die in een kapel de mis opdroeg) betaalden om missen te laten lezen. Zij waren dan vaak ook de bestellers van dergelijke boeken – hoe fraaiër het boek, hoe belangrijker het gilde of de familie.

Leaf from a Missal

Rhineland (Cologne?), second quarter of the fifteenth century

This leaf stems from a beautifully written and decorated missal, intended for use by a priest. The decoration using gold-leaf indicates the relative opulence of the book and shows it was not a mere functional manual. Even so, this missal will not have been used on the high altar of an important church, but rather in a side-chapel. For the musical notation in this missal indicates that the priest most likely could not fall back on professional singers, but had to perform the chants for high mass himself.

Such side-chapels or chantries were often founded by important families or municipal guilds, who paid a chaplain to read and sing masses on their behalf. They often were the commissioners of such books – the more opulent the book, the more important the family or guild.

Gezang:

*Intredezing voor het feest van St. Bernardus 'In medio ecclesiae'
(Te midden van de kerk)*

Chant:

*Introit for the feast of St. Bernard 'In medio ecclesiae'
(With the Church gathered)*

9. BELLES HEURES DU DUC DE BERRY (FACSIMILE)

Gebroeders Van Lymborch, 1405-1408.

De *Belles Heures*, een getijdenboek dat de gebroeders Van Lymborch voor hun beschermheer Jean, hertog van Berry, maakten, bevat een aantal miniaturencycli met legendes van heiligen. In de cyclus over St Bruno bevindt zich een afbeelding van een bijzonder moment: Bruno woont de begrafenis van Raymond Diocrès bij, een belangrijke geestelijke. Tijdens de uitvaartplechtigheid opent de lijksticht zich van binnenuit en schreeuwt het lijk van Raymond Diocrès dat hij terecht is veroordeeld door Gods oordeel. Bruno schrikt hier zo van, dat hij besluit zich uit de wereld terug te trekken en vervolgens de kartuizer kloosterorde sticht.

In de miniatuur zien we hoe de verzamelde monniken in het koorgestoelte het dodenofficie zingen, de getijdenliturgie voor de overledenen. Voor hen liggen op de banken de handschriften die ze hiervoor gebruiken. Hun gezang verstomt wanneer de lijksticht zich plots opent.

Origineel: New York, Metropolitan Museum of Art, the Cloisters Collection, Acq. nr. 1954.1.1

Facsimile: Bruikleen van Museum Het Valkhof, Nijmegen

Belles Heures du Duc de Berry (Facsimile)

Van Lymborch brothers, 1405-1408

The Belles Heures, a book of hours made by the Van Lymborch brothers for their patron Jean, Duke of Berry, contains a number of cycles with the legends of certain saints. In the cycle on St. Bruno there is a depiction of a rare moment. Bruno is present at the funeral of Raymond Diocrès, an important clergyman. During the services, the casket opens from the inside and the corpse of Raymond Diocrès shouts out that he has been rightfully condemned by God's wrath. Shocked by this event, Bruno decides to withdraw from the world and found the Carthusian Order.

The miniature shows the gathered monks in their choir stalls, as they chant the Office of the Dead, the liturgy of hours for the deceased. In front of them, on the benches, lie the opened books they need for the service. Their chanting halts as the casket opens.

Original: New York, Metropolitan Museum of Art, the Cloisters Collection, Acq. nr. 1954.1.1

Facsimile: Loan from Museum Het Valkhof, Nijmegen

*Cum autē corpus defuncti amittantib: amicus in
sepulcro ponit dicit dicit. Justo di in dicit
accusatus sum. quo audito unūsiq̄ astabat
stupetū corp ad certam portā icalluit refuātes.*

10. TRÈS RICHES HEURES DU DUC DE BERRY (FACSIMILE)

Gebroeders Van Lymborch, 1411-1416; Barthélemy d'Eyck, ca. 1440; Jean Colombe, 1485.

Deze miniatuur toont de dagmis van Kerstmis. Ze komt uit het meest fraaie getijdenboek van de hertog van Berry, waar de gebroeders Van Lymborch aan zijn begonnen, maar dat ze helaas niet meer hebben kunnen afmaken. De kleuren zijn aangebracht door een latere schilder, Jean Colombe. Deze voltooi- de in 1485 het boek, waarvan de verluchting door het overlijden van de broers in 1416 was gestaakt. Maar de ondertekening, die de basis voor het ontwerp van de miniatuur vormt, is nog van de hand van de gebroeders Van Lymborch. Zij hebben de compositie van de miniatuur dus vastgelegd.

We zien aan het altaar de priester de mis opdragen, die ook door andere gees- telijken wordt bijgewoond. Ook fraai geklede leken zijn in de kerk aanwezig om Kerstmis te vieren. In het koorgestoelte zien we de zangers, die zich rond een lessenaar scharen met daarop een graduale (het boek dat de gezangen voor de mis bevat). Met hun feestelijke gezang luisteren zij de mis op.

Origineel: Chantilly, Musée Condé, Hs. 65

Facsimile: Bruikleen van Museum Het Valkhof, Nijmegen

Très Riches Heures du Duc de Berry (Facsimile)

Van Lymborch brothers, 1411-1416; Barthélemy d'Eyck, ca. 1440; Jean Colombe, 1485.

This miniature shows the mass of Christmas Day. It stems from the most beautiful book of hours made for the Duke of Berry, started by the Van Lymborch brothers, but unfortunately left incomplete by them. The colours were applied by a later painter, Jean Colombe. He finished the manuscript in 1485, after the illumination campaign under the Van Lymborchs was halted, due to their death in 1416. However, the underdrawing, which forms the basis for the miniature, was executed by the Van Lymborchs. Thus, they determined the subject and composition of the miniature.

We see a priest at the altar celebrating mass, which is attended by other clergymen as well. Well-dressed lay-people are also present in the church to celebrate Christmas. In the choir stalls, we see the choir, grouped around a lectern with a gradual. With their festive chant they add lustre to the mass.

Original: Chantilly, Musée Condé, Hs. 65

Facsimile: Loan from Museum Het Valkhof, Nijmegen

GEBROEDERS
VAN LYMBORCH
HUIS

Burchtstraat 63, Nijmegen

www.gebroedersvanlymborch.nl

